

Instytucjonalizacja ruchu laickiego w Polsce

Autor tekstu: **Katarzyna Duda**

Według badania Eurobarometru z 2005 roku 80% mieszkańców Polski stwierdziło, że wierzy w istnienie Boga, dalsze 15% — w bliżej nieokreślone siły wyższe, a kolejne 3% — nie ustalono. W 2007 roku jako osoba niewierząca, obojętna religijnie lub niezdecydowana określiło się 6% obywateli Polski — oznacza to, że grupa ta podwoiła swoją liczebność w ciągu dwóch lat. Natomiast według badań Centrum Badań Opinii Społecznej z 2012 roku liczba osób w Polsce deklarujących ateizm, agnostycyzm lub bezwyznaniowość wynosiła 4,2%, a niewiarę 6%. Rozdźwięk między wirtualną aktywnością ateistów, a realnym zaangażowaniem się w praktyczne działania na rzecz propagowania światopoglądu ateistycznego jest znaczący. Od momentu powstania Racjonalisty około 1,2 tys. autorów opublikowało na portalu swe artykuły, tymczasem najaktywniej działająca obecnie organizacja laicka (PSR) liczy około 200 osób. TKKŚ szczyliło się w pewnym okresie niemal czterćmilionową rzeszą aktywistów.

Tytułem wprowadzenia w zagadnienie rozwoju ruchu laickiego [1], uznałam za celowe uprzednie skonkretyzowanie treści, do których nawiązano w „Deklaracji ideowej” Ogólnopolskiego Stowarzyszenia Ateistów i Wolnomyślicieli (OSAiW), zatwierdzonej podczas I Krajowego Zjazdu OSAiW w Bydgoszczy w dniach 7-8 listopada 1957 roku. Stanowią one świadectwo istnienia rdzennie polskich tradycji ateistycznych, sięgających swymi korzeniami czasów Odrodzenia — kwestionujących tym samym twierdzenia, że laicyzacja to sowiecka naleciałość, stanowiąca dla Polaków jedynie przygodne doświadczenie w okresie po II wojnie światowej. W „Deklaracji ideowej” podjęto próbę „skradzenia” środowiskom katolickim narodowej narracji oraz postulowanego przez Bożenę Krzywobłocką „nowego, śmielszego spojrzenia na naszej dzieje, niesugerującego się ideologią kościelną” [2]. Stawiając sobie za cel przewyciężenie uporczywej mistyfikacji, że Polak to tyle, co katolik, nawiązano do świeckich, racjonalistycznych i humanistycznych treści naszej kultury, a także do wzorów osobowych będących symbolami owych wartości [3]: „Jesteśmy spadkobiercami i kontynuatorami racjonalistycznego i humanistycznego ruchu, który przez wieki torował drogę poprzez zacofanie, przesady i dogmatyzm. Nawiązujemy w szczególności do tradycji wolnomyślicielstwa polskiego, do tych tradycji, które splatały się z walką o realizację ogólnoludzkich ideałów humanizmu i wyzwolenia człowieka (...). Nawiązujemy do idei reprezentowanych przez myślicieli polskiego Odrodzenia i Oświecenia, do ateizmu Kazimierza Łyszczyńskiego, do myśli głoszonych przez Nałkowskiego i Radlińskiego, Niemojewskiego i Hempla (...), do bojowego antyklerykalizmu chłopskiego i proletariackiego (...)” [4].

Laicyzacja na ziemiach polskich

Pojęcie laicyzacji występuje w tradycji kultury szlacheckiej oraz burżuazyjnej, a także chłopskiej i socjalistycznej. Głoszenie treści wolnomyślicielskich było początkowo domeną ideologów mieszczańskich XVI-XIX wieku, lewicowe ruchy społeczne z XIX i XX wieku przejęły od nich zasady i ideały niereligijne. Polskie wolnomyślicielstwo rozwijało się z jednej strony w oparciu o wątki myśli laickiej w kulturze inteligencji, odwołującej się do idei liberalizmu politycznego, społecznego i wyznaniowego, a z drugiej — o tradycje antyklerykalizmu i radykalizmu ludowego.

Zdaniem Andrzeja Nowickiego dzieje ateizmu w Polsce rozpoczynają się w czasach Odrodzenia. Mikołaj Kopernik (1473-1543) w pracy O obrotach ciał niebieskich "rzucił rękawicę kościelnemu autorytetowi w sprawach przyrodniczych" [5]. Dzieło utraciło status Księgi Zakazanej przez Kościół katolicki w 1828 roku, a więc ponad dwa stulecia od jego umieszczenia na Indeksie. Jedno z ważniejszych świadectw polskiego ateizmu, pierwszy polski traktat ateistyczny O nieistnieniu Boga, został spalony kilka minut przed egzekucją jego autora. Dnia 30 marca 1689 roku w Warszawie na Rynku Starego Miasta Kazimierz Łyszczyński (1634-1689) poniósł śmierć, stanowiącą srogą karę m.in. za stwierdzenie, że: „Prosty lud oszukiwany jest przez mądrzejszych wymysłem wiary w Boga na swoje uciemężenie; tego samego uciemężenia broni jednak lud, w taki sposób, że gdyby mędrscy chcieli prawdą wyzwolić lud z tego uciemężenia, zostaliby zdławieni przez sam lud”.

H. Hinz, B. Leśnodorski, A. Nowicki, M. Skrzypek czy J. Wojnar-Sujecka zdefiniowali Oświecenie jako zdecydowanie świecką formację polskiej kultury [6]. Hugo Kołłątaj (1750-1812) oraz Stanisław Staszic (1755-1826) podjęli wówczas próby wprowadzenia naukowego religioznawstwa w Polsce, Racjonalista.pl

a sformułowany w owym okresie program szkolnictwa przekreślał tradycje szkolnictwa jezuickiego, przyjmując założenia nauczania świeckiego^[7]. Narodowo-świeckie dziedzictwo Oświecenia odrodzone zostało w ruchach narodowo-wyzwoleńczych i w powstaniach przeciw zaborcy. Reakcja katolicka przeciwstawiła się przewrotowi światopoglądowemu doby polskiego Renesansu i Oświecenia, mimo to epoki owe położyły kres dominującej roli Kościoła w życiu społecznym. W XIX wieku Kościół walczył z pozytywizmem i jego naczelnym hasłem: oświaty dla ludu oraz z założeniami wiążącymi ów nurt z teorią Karola Darwina.

Żywiłowe wystąpienia ludowe wynikały z przekonania, że Kościół jest naczelnym ideologiem systemu feudalnego, uzasadniającym wertykalny podział na panów feudalnych i pracujących na nich chłopów, będąc jednocześnie beneficjentem owego systemu — feudalnym wyzyskiwaczem i ciemiężycielem^[8]. Instytucję Kościoła postrzegano jako podporę średniowiecznego systemu feudalnego, duchowieństwo katolickie obarczono współodpowiedzialnością w umacnianiu niewoli chłopów. U kresu XIX wieku powstawały na ziemiach polskich organizacje wolnomyślicielskie o rodowodzie proletariackim, a pokolenia marksistów przyswoiły sobie dziedzictwo ruchu wolnomyślicielskiego. Powstanie polskiego marksistowskiego ateizmu przypada na rok 1882, gdy utworzono „Wielki Proletariat” — pierwszą rewolucyjną partię robotniczą na ziemiach polskich.

Kilka lat temu PSR odnowiło tabliczkę pamiątkową początków ruchu laickiego w Polsce na fasadzie dawnego Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie (dziś Centralna Biblioteka Rolnicza)

W życiu społeczno-politycznym II Rzeczypospolitej funkcjonowały trzy organizacje wolnomyślicielskie: Stowarzyszenie Wolnomyślicieli Polskich (1920-1928), Polski Związek Myśli Wolnej (1927-1936) oraz Stowarzyszenie Obrony Wolności Sumienia^[9]. Zrodzony wówczas ruch laicki wychodził z założenia, że „Polska odzyskała wprawdzie wolność polityczną, straciła jednak wolność duchową. Owym duchowym zaborcą jest Kościół katolicki”^[10]. Konkordat z 1925 roku wprowadzał obowiązkowe nauczanie religii w szkołach państwowych. Plan szkolny przewidywał rekolekcje oraz spowiedź szkolną^[11]. Podczas II Krajowego Zjazdu SWP (Warszawa 23 marca 1924) ujawniły się rozbieżności dotyczące wizji modelu polskiego ruchu wolnomyślicielskiego oraz jego założeń programowych. Zarysowały się przy tym dwa przeciwstawne sobie nurty: liberalno-wolnomyślicielski (tzw. baudoinowców) i lewicowo-ateistyczny (tzw. hemplowców)^[12]. Na IV Krajowym Zjeździe (Warszawa 28 października 1934) Związku Myśli Wolnej, nastąpiła radykalizacja programowa o lewicowym charakterze, zadeklarowano wówczas: „IV Krajowy Zjazd Polskiego Związku Myśli Wolnej oświadcza, że ruch wolnomyślicielski jako solidaryzujący się z dążeniami wyzwolenческими szerokich warstw włościan, robotników, inteligencji zawodowej, opowiada się po stronie walki proletariatu z faszyzmem jako prądem będącym zaprzeczeniem wolności i dążącym poprzez zniszczenie najszlachetniejszych zdobyczy do podtrzymania nikczemnego ustroju kapitalistycznego drogą średniowiecznych metod”^[13]. W okresie międzywojennym wypracowane przez organizacje wolnomyślicielskie postulaty laickie nie miały szans praktycznej realizacji. Po roku 1944 nastąpiły korzystne po temu warunki^[14].

Laickie założenia ustrojowe Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej

"Religia — to natchnienie uciśnionego stworzenia, serce nieczułego świata, jak jest też ona duchem bezdusznych warunków.

Jest ona opium ludu.
Krytyka religii jest to więc w zarodku krytyka tego padole płaczu,
który religia otacza nimbem świętości".
Karol Marks

Po drugiej wojnie światowej nastąpiło zrodzenie się na gruncie polskim nurtu ateizmu, który wynikał z bolesnych doświadczeń wojennych — obnażających niemoc Boga, a moc człowieka, "moc czynienia radykalnego zła"^[15]. Głębokie przemiany, które nastąpiły w Polsce powojennej, wywarły wpływ na wydobycie z rodzimej kultury treści świeckich. W państwie „demokracji ludowej” laicyzacja była procesem sterowanym przez Polską Zjednoczoną Partię Robotniczą, utożsamiającą się z materialistycznym światopoglądem, zmierzającą do usunięcia z socjalistycznego państwa religii („opium ludu”) oraz konsolidacji społeczeństwa wokół idei marksistowsko-leninowskich. Instytucje religijne postrzegane były przez władze Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej jako element nadbudowy systemu burżuazyjnego, mistyfikującego w świadomości mas ludowych obraz rzeczywistości. Eleonora Syzdek wyjaśniała, że "naszym celem jest społeczeństwo socjalistyczne stwarzające takie warunki egzystencji ludzkiej, w których człowiek nie będzie musiał odwoływać się o pomoc, interwencję sił nadziemskich, ale jako władca i pan sił ziemskich, sił przyrody i społeczeństwa potrafi sobie poradzić we wszystkich skomplikowanych sytuacjach i trudach życiowych"^[16]. Leżące u podstaw ideologii socjalistycznej prawo każdego człowieka do prawdziwego (naukowego), wolnego od interpretacji religijnych poglądu na świat, wykluczało model kultury pluralistycznej, dopuszczający „podział wpływów” między światopoglądami ^[17]. Doniosłym posunięciem, zmierzającym w stronę oddzielenia instytucji publicznych od organizacji wyznaniowych, było stwierdzenie przez Radę Ministrów we wrześniu 1945 roku nieobowiązywania konkordatu między państwem polskim a Watykanem. W latach 1944-1949 przeprowadzono szereg działań w celu ograniczenia „strefy wpływu” instytucji wyznaniowych, kierując się przy tym leninowską zasadą „prywatności religii” ^[18]. Aktem wielkiej wagi, była ustawa z dnia 20 marca 1950 roku o przejęciu przez państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego, „zmierzająca do usunięcia pozostałości przywilejów obszarnczo-feudalnych w dobrach martwej ręki oraz do materialnego zabezpieczenia duchowieństwa”. Kolejnym działaniem przekreślającym wizję państwa wyznaniowego było zapisanie w art. 70 ust. 2 Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 1952 roku, że Kościół jest oddzielony od państwa. Konstytucyjna zasada oddzielenia Kościoła od państwa była realizowana na podstawie licznych dokumentów programowych Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, która "wykorzystywała środki ideowego oddziaływania, aby przewyciężyć przesady religijne i wychować ludzi w duchu światopoglądu naukowo-materialistycznego"^[19]. Edward Gomułka stwierdził na III Zjeździe PZPR: "Partia kieruje się zasadą, że państwo powinno traktować sprawę wierzeń i praktyk religijnych jako sprawę prywatną każdego obywatela"^[20]. W Konstytucji z 1952 roku nie zawarto afirmacyjnych odniesień do Boga — obecnych w Konstytucji marcowej z 1921 roku^[21], czy kwietniowej z roku 1935.

Wydarzenia z października 1956 roku zrodziły społeczną potrzebę powstania zorganizowanego ruchu laickiego dla obrony świeckości życia publicznego oraz przeciwstawienia się przejawom nietolerancji religijnej. Towarzystwo Szkoły Świeckiej powstało na przełomie 1956 i 1957 roku, gdy kierownictwo Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce podjęło starania o nadanie szkole polskiej charakteru religijnego poprzez wprowadzenie religii do szkoły jako przedmiotu nieobowiązkowego. TSS powstało jako ruch społeczny zrodzony oddolnie — z inicjatywy rodziców, nauczycieli i działaczy społecznych ^[22].

W styczniu 1957 roku powstał Klub Inteligencji Ateistycznej, którego przewodniczącym został Andrzej Nowicki^[23]. W lutym Zarząd Klubu ogłosił się Tymczasowym Zarządem OSAiW — Ogólnopolskiego Stowarzyszenia Ateistów i Wolnomyślicieli. Wszystkie działające w terenie kluby, uległy przekształceniu w ogniwa terenowe Stowarzyszenia. Stowarzyszenie Ateistów i Wolnomyślicieli powstało przede wszystkim z inicjatywy pracowników katedr filozoficznych Uniwersytetu Warszawskiego. W 1969 roku w wyniku scalenia dwóch organizacji laickich — TSS i SAIW — powołano do istnienia Towarzystwo Krzewienia Kultury Świeckiej^[24]. W roku 1977 Rada Ministrów wydała rozporządzenie w sprawie uznania TKKS za stowarzyszenie wyższej użyteczności publicznej.

Zasługą ruchu laickiego z czasów Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej było wypracowanie swoistej kultury religioznawczej ^[25]. W czasopiśmie takich jak „Argumenty”, „Zeszyty Argumentów” (od 1968 wydawane jako „Człowiek i Światopogląd”), „Fakty i Myśli”, „Wychowanie”, Racionalista.pl

„Rocznik Wolnej Myśli”, a zwłaszcza „Euhemer — Przegląd Religioznawczy”, starano się rozbudzać zainteresowanie wielością systemów religijnych. W tym celu dokonywano na ich łamach komparatystyki religii — prezentacji różnorodności stron, aspektów i wartości, krytycznej nad nimi refleksji oraz badań nad prawidłowościami ich powstawania i rozwoju^[26]. Przekonywano, że w ostatecznym rozrachunku kultura świecka powinna zdobyć się również na rzeczową i krytyczną ocenę własnej spuścizny kulturalnej, „nie wyłączając z niej — w procesie selekcji i reinterpretacji tradycji — i tej sakralnej, która w mgławicy mitologii i religijnej symbolice ukrywa nieraz bogate treści ludzkie” ^[27].

---

[1] Niniejszy tekst jest fragmentem publikacji, która ukaze się w ramach monografii „Religie i Kościoły w polskiej przestrzeni publicznej”, pod redakcją pracowników Instytutu Politologii Uniwersytetu Opolskiego: dr Aleksandry Kusztal oraz dra Sławomira Czapnika.

[2] A. Klinger, Problematyka świeckiej kultury socjalistycznej w Polsce Ludowej w latach 1957-1973, Zielona Góra 1976, s. 179.

[3] Ibidem, s. 216

[4] Ibidem, s. 51.

[5] Ibidem, s. 169-190.

[6] F. Adamski, Ateizm w kulturze polskiej, Kraków 1993, s. 170.

[7] Ibidem, s. 171.

[8] T. M. Jaroszewski, Laicyzacja, Warszawa 1966, s. 78-79.

[9] F. Adamski, Ateizm..., s. 28-29.

[10] Nasze cele i zadania, „Wolnomyśliciel Polski” 1928, nr 1.

[11] F. Adamski, Ateizm..., s. 28.

[12] <http://www.kulturaswiecka.pl/node/17> , 05.12.2013 r.

[13] Ibidem.

[14] F. Adamski, Ateizm..., s. 33.

[15] S. Obirek, Przed Bogiem, Warszawa 2005, s. 162.

[16] E. Syzdek, Socjalistyczna perspektywa laicyzacji, Warszawa 1967, s. 96.

[17] A. Klinger, Problematyka..., s. 85.

[18] Oddzielono wówczas wszystkie urzędy państwowe od władz kościelnych, zniesiono religijny tekst ślubowania sędziów i urzędników państwowych zastępując go tekstem świeckim, zniesiono rubryki wyznaniowe dotyczące świadków i biegłych w sądach, zastąpiono wyznaniowy tekst przysięgi sądowej formułą świecką, przeprowadzono laicyzację ksiąg ludności, meldunków i urzędowych akt personalnych, wykreślając z nich wszystkie wzmianki o wyznaniu, ustanowiono nowe świeckie prawo małżeńskie wprowadzając śluby cywilne, przekazano wszelkie kompetencje dotyczące prowadzenia aktów stanu cywilnego w ręce urzędników świeckich.

(F. Adamski, Ateizm..., s. 33)

[19] Program KPZR Warszawa 1961, dodatek do „Trybuny Ludu”, nr 207.

[20] T. M. Jaroszewski, Laicyzacja..., s. 118.

[21] W Preambule Konstytucji z 17 marca zapisano: „W Imię Boga Wszechmogącego! My, Naród Polski, dziękując Opatrzności za wyzwolenie nas z półtorawiekowej niewoli, wspominając z wdzięcznością męstwo i wytrwałość ofiarnej walki pokoleń, które najlepsze wysiłki swoje sprawie niepodległości bez przerwy poświęcały, nawiązując do świetnej tradycji wiekopomnej Konstytucji 3-go Maja (...) tę oto Ustawę Konstytucyjną na Sejmie Ustawodawczym Rzeczypospolitej Polskiej uchwalamy i stanowimy”. (<http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19210440267>, 05.12.2013 r.)

[22] F. Adamski, Ateizm..., s. 45.

[23] Andrzej Rusław Nowicki (1919-2011) — filozof kultury, historyk filozofii i ateizmu, religioznawca. Ważniejsze prace: Papięże przeciw Polsce. Doświadczenia dziesięciu stuleci naszych dziejów (1949), Wykłady z historii filozofii i myśli społecznej Odrodzenia (1956), Wykłady o krytyce religii (1963), Ateizm (1964) Wykłady o krytyce religii w Polsce (1965), Kazimierz Łyszczczyński (1989). (<http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,6559>, 05.12.2013 r.)

[24] F. Adamski, Ateizm..., s. 46.

[25] A. Klinger, Problematyka..., s. 53.

[26] Ibidem, s. 8.

[27] Ibidem, s. 215.

Zobacz także te strony:
[Zarys dziejów ruchu wolnomyślicielskiego w II RP](#)
[Wojna Stefana Wyszyńskiego z Towarzystwem Wiesławem](#)

Katarzyna Duda

Studentka V roku prawa oraz III roku politologii Uniwersytetu Opolskiego. Działaczka laicka i polityczna.

[Pokaż inne teksty autora](#)

(Publikacja: 16-02-2014)

[Oryginał.](http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,9572) (<http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,9572>)

Contents Copyright © 2000-2012 Mariusz Agnosiewicz

Programming Copyright © 2001-2012 Michał Przech

Właścicielem portalu Racjonalista.pl jest Fundacja Wolnej Myśli.

Autorem portalu jest Michał Przech, zwany niżej Autorem.

Żadna część niniejszych opracowań nie może być wykorzystywana w celach komercyjnych, bez uprzedniej pisemnej zgody Właściciela, który zastrzega sobie niniejszym wszelkie prawa, przewidziane w przepisach szczególnych, oraz zgodnie z prawem cywilnym i handlowym, w szczególności z tytułu praw autorskich, wynalazczych, znaków towarowych do tego portalu i jakiegokolwiek jego części.

Wszystkie elementy tego portalu, wliczając w to strukturę katalogów, skrypty oraz inne programy komputerowe są administrowane przez Autora. Stanowią one wyłączną własność Właściciela. Właściciel zastrzega sobie prawo do okresowych modyfikacji zawartości tego portalu oraz opisu niniejszych Praw Autorskich bez uprzedniego powiadomienia. Jeżeli nie akceptujesz tej polityki możesz nie odwiedzać tego portalu i nie korzystać z jego zasobów.

Informacje zawarte na tym portalu przeznaczone są do użytku prywatnego osób odwiedzających te strony. Można je pobierać, drukować i przeglądać jedynie w celach informacyjnych, bez czerpania z tego tytułu korzyści finansowych lub pobierania wynagrodzenia w dowolnej formie. Modyfikacja zawartości stron oraz skryptów jest zabroniona. Niniejszym udziela się zgody na swobodne kopiowanie dokumentów portalu Racjonalista.pl tak w formie elektronicznej, jak i drukowanej, w celach innych niż handlowe, z zachowaniem tej informacji.

Plik PDF, który czytasz, może być rozpowszechniany jedynie w formie oryginalnej, w jakiej występuje na portalu. **Plik ten nie może być traktowany jako oficjalna lub oryginalna wersja tekstu, jaki prezentuje.**

Treść tego zapisu stosuje się do wersji zarówno polsko jak i angielskojęzycznych portalu pod domenami Racjonalista.pl, TheRationalist.eu.org oraz Neutrum.eu.org.

Wszelkie pytania prosimy kierować do redakcja@racjonalista.pl